



Media and Jurisprudential Edicts Dominated on the Field of Information Casting

Yaser Takfallah^{1✉} 

Corresponding author, Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: y.takfallah@atu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: November 7, 2024

Received in revised form:

December 15, 2024

Accepted: January 9, 2025

Published online: January 18, 2025

Keywords:

Information,

Jurisprudence,

Media Jurisprudence.

ABSTRACT

Objective: The impact of news on society has highlighted the great importance of discussing the rules in the field of information and setting limits in this regard. The purpose of this article is to examine the limits of information in the field of communications.

Methods: Using a descriptive-analytical method, the limitations of information dissemination and news dissemination, including truth and falsehood, the spread of pornography, distortion of news, oppression and injustice, etc., are examined so that the rulings related to the laws of information dissemination in the media can be examined and researched in an interdisciplinary manner.

Results: Undoubtedly, the media and information tools play an important role in the awareness of the people of the society, and the rules for the society's exposure to various news and information must be regulated in accordance with the rulings of the media. The purpose of media jurisprudence is to create a framework and set of regulations regarding the media based on Imamiyya jurisprudence. A jurisprudential view of the functions of the media allows for further clarification of the concepts regarding this sector.

Conclusions: The results of this research indicate that there is a commonality between jurisprudence, media, and communications in terms of subject matter, scope, goals, and application, and the first principle in information dissemination is non-monopoly as long as it does not cause disruption, insecurity, or endanger the interests of the Islamic society, and it can be published only when the reliability of the news is assured. Therefore, observing the rules and restrictions will prevent irreparable moral and legal damages.

Cite this article: Takfallah, Yasser; (2025). Media and Jurisprudential Edicts Dominated on the Field of Information. *News Sciences*, 13 (4), 150-171.

20. DOI: <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.479683.1275>

© The Author(s).

DOI : <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.479683.1275>



EXTENDED ABSTRACT

Media and Jurisprudential Edicts Dominated on the Field of Information Casting

Yaser Takfallah^{1✉} 

|

Corresponding author, Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: y.takfallah@atu.ac.ir

Interduction:

One of the most important interactions in the field of human life is the field of information and exchange of information, which humans in every position and lifestyle inevitably need. The power of the media and the ability to discover or conceal facts have direct and indirect effects on social views and macro and micro decisions of human beings because the media, by attracting audiences in every age group and different lifestyles, leaves negative mental and cognitive effects on them that are contrary to nature or reason, and this has led scholars in this field to present their opinions and views so that solutions can be presented to control this power. In general, the media play a significant role in the field of information exchange on a global and widespread level, and this prevalence and pervasiveness has caused numerous problems that affect societies. Accordingly, obstacles and restrictions should be considered in the media field in order to prevent the volume of problems and unhealthy communication interactions. Therefore, we will analyze and examine this issue from a jurisprudential perspective and Quranic and narrational documents. Religious sources do not have any statements about the media in the current sense, and this usage is for the new meaning, but there are discussions about concepts such as the conditions for accepting news and information from others (information) that we will discuss in this article. What is to be answered is whether there are any limitations and obstacles in the field of information and the use of the media? Also, if there are any limitations, under what headings are they expressed? The necessity of answering these questions is to properly regulate the interactions following information in order to prevent immorality and widespread social corruption in the media.

Methods:

Using a descriptive-analytical method, the limitations of information dissemination and news dissemination, including truth and falsehood, the spread of pornography, distortion of news, oppression and injustice, etc., are examined so that the rulings related to the laws of information dissemination in the media can be examined and researched in an interdisciplinary manner.

Results:

Considering the role of the media, media jurisprudence has a special place. Jurisprudence in the five precepts speaks of obligatory and situational rulings to clarify the obligatory and non-obligatory duties for the obligated person on a micro and macro scale. The prescriptive rulings of religion actually walk in the circle of dos and don'ts and explain the prescriptive reports for the happy life of mankind. Media jurisprudence oversees the jurisprudential system of exchanging information, messages and information that is designed to guide public opinion. In other words, media jurisprudence examines the obligatory and non-obligatory rulings of Sharia regarding messaging through various means of communication. There are various views on the function of the media, but the most popular public view considers four functions for the media, which are: a guiding function, an educational function, an information function (transmitting news of events and incidents), and an entertainment function. The function of the media in today's world is networked and beyond the functions mentioned. According to jurisprudential statements, the obstacles and limitations that the media face include: misleading information, distortion of information. One of the actions that the enemies of the Islamic society and hypocrites take to harm the believers is spreading rumors through the process of information dissemination. A lie refers to news that does not correspond to external reality, but the term falsehood only applies to a person who believes that the news does not correspond to reality and nevertheless acts to disseminate the news. If the speaker informs the audience that the news is suspicious, the issue is removed from the title of falsehood, and if the speaker does not provide evidence about the doubt of the news, it is considered false and therefore it is not permissible to cite it. Information that involves or is based on the spread of prostitution will be forbidden according to the aforementioned evidence. In this regard, the Press Law of the Islamic Republic of Iran, in Article 6, Paragraph 2, prohibits the dissemination of obscenity and obscenities and the publication of photographs, images, and materials that violate public decency, and in Article 28, considers the aforementioned actions to be crimes and considers the perpetrator to be entitled to religious punishment. Article 608 of the Islamic Penal Code states: Insulting individuals, such as obscenity and the use of vulgar words, if they do not constitute the hadd of slander, will be subject to a fine of the sixth degree. Also, the third note of Article 1 of the Press Law, which considers electronic publications to be subject to this law, can be inferred from the possibility of computer insult. The Almighty has generally commanded the observance of justice and fairness in the dissemination of information, and since the command to do something and the necessity of it is the prohibition of the opposite, any unjust act will be prohibited.

Conclusion:

The issue of information has had a history since the creation of mankind, and the religion of Islam, from the beginning, has considered information and awareness as the axis of developing moral virtues and deepening human beliefs and values in society, and it considers

standardization for correct information to be essential. Therefore, examining the jurisprudential criteria for the function of media information as the most important function of communication tools in the contemporary world seems essential. Research in media jurisprudence is in fact interdisciplinary research that requires the production of knowledge and literature. Due to the limitation of research resources, it requires accuracy in pure sources and appropriate jurisprudential rules. The most appropriate meaning in the concept of media and information was found to be a means of communication and awareness, and the meaning of media jurisprudence is the understanding and inference of religious commandments and the examination of divine rules and regulations, and the determination of the duties of individual and institutional responsibilities in the process of exchanging messages and information through media tools at both micro and macro levels. And what must be observed as criteria is that: Information should not be based on misguidance, falsehood, distortion, rumor, lies, insulting sacred things, violating the dignity and honor of individuals, spreading prostitution, oppression and injustice, or inciting.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank anonymous reviewers.

Ethical considerations

Not applicable.

Funding

Not applicable.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.



رسانه و ضوابط فقهی حاکم بر آن در حوزه اطلاع رسانی

| یاسر تک فلاح |

استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)، رایانامه: y.takfallah@atu.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>هدف: اثر اخبار در جامعه، اهمیت وافر بحث از ضوابط در حوزه اطلاع رسانی و تعیین محدودیت هایی را در این زمینه مشخص کرده است. هدف این مقاله بررسی محدودیت های اطلاع رسانی در عرصه ارتباطات است.</p> <p>روش پژوهش: با روش توصیفی تحلیلی، محدودیت های اطلاع رسانی و پخش اخبار، از جمله؛ صدق و کذب، اشاعه فحشاء، تحریف در خبر، ظلم و بی انصافی و مورد بررسی تا بتوان احکام مرتبط با قوانین اطلاع رسانی در رسانه را بصورت بین رشته ای مورد فحص و تحقیق قرار داد.</p> <p>یافته‌ها: بی تردید رسانه و ابزار اطلاع رسانی نقش مهمی در آگاهی افراد جامعه دارد و باید ضوابط مواجهه جامعه با اخبار و اطلاعات گوناگون مطابق احکام رسانه تنظیم شود. داعی فقه رسانه ایجاد چارچوب و مجموعه مقررات پیرامون رسانه براساس فقه امامیه است. نگاه فقهی به کارکردهای رسانه باعث می شود انگارها دربارہ این بخش بیشتر تبیین شود.</p> <p>نتیجه گیری: نتایج حاصله از این تحقیق حاکی از آن است که میان فقه، رسانه و ارتباطات اشتراک در موضوع، قلمرو، اهداف و کاربرد وجود دارد و اصل اولی در اطلاع رسانی عدم انحصار می باشد تا زمانی که موجب خلل، ناامنی و مصلحت جامعه اسلامی را به خطر نیندازد و وقتی قابل انتشار است که در وثاقت خبر اطمینان حاصل شده باشد. لذا رعایت ضوابط و محدودیت ها موجب جلوگیری از خسارات جبران ناپذیری اخلاقی و حقوقی خواهد شد.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۸/۱۷</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۹/۲۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸</p> <p>کلیدواژه‌ها: اطلاع رسانی، فقه امامیه، فقه رسانه.</p>



استناد: تک فلاح، یاسر؛ (۱۴۰۳)، رسانه و ضوابط فقهی حاکم بر آن در حوزه اطلاع رسانی. علوم خبری، ۱۳ (۴)، ۲۰۳-۱۷۳.

DOI : <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.479683.1275>



© نویسندگان.

مقدمه

یکی از تعاملات بسیار مهم در عرصه حیات بشری، حوزه اطلاع رسانی و مبادله اطلاعات می باشد که انسانها در هر جایگاه و سبک زندگی خاصی، ناگزیر محتاج این تبدلات هستند. قدرت رسانه و توانایی کشف یا پوشاندن واقعیت ها موجب تاثیرات مستقیم و غیرمستقیم بر دیدگاه های اجتماعی و تصمیم های کلان و خرد آحاد بشر می شود زیرا رسانه ها با جذب مخاطبان در هر گروه سنی و شیوه زیست گوناگون، اثرات ذهنی و معرفتی منفی و مغایر با فطرت یا عقل در آنها می گذارند و همین موجب این شده است تا اندیشمندان این عرصه نظرات و آراء خود را مطرح نمایند تا بتوان راهکارهایی برای مهار این قدرت ارائه نمود.

بطور کلی رسانه ها در زمینه تبادل اطلاعات در سطح جهانی و گسترده نقش بسزایی دارند و همین شیوع و فراگیری سبب مشکلات عدیده ای گشته است که جوامع را تحت تاثیر قرار می دهد. براین اساس باید موانع و محدودیت هایی در عرصه رسانه لحاظ نمود تا بتوان از حجم مشکلات و تعاملات ناسالم ارتباطی جلوگیری نمود. لذا با نگاه فقهی و مستندات قرآنی و روایی این مسئله را مورد واکاوی و بررسی قرار خواهیم داد.

منابع دینی بیانی در زمینه رسانه به معنای کنونی ندارند و این استعمال برای معنای جدید می باشد، لکن پیرامون مفاهیمی مانند شرایط پذیرش اخبار و اطلاعات از دیگران (اطلاع رسانی) دارای مباحثی است که در این نگارش بدان خواهیم پرداخت. آنچه قرار است بدان پاسخ داده شود این است که آیا در زمینه اطلاع رسانی و استفاده از رسانه ها، محدودیت و موانعی وجود دارد یا خیر؟ همچنین چنانچه حدودی وجود دارد تحت چه عناوینی بیان می شود؟ ضرورت پاسخ به این پرسش ها تنظیم صحیح تعاملات ذیل اطلاع رسانی ها است تا بتوان از بی اخلاقی ها و مفساد فراگیر اجتماعی در رسانه جلوگیری نمود.

پیشینه این بحث بیشتر پیرامون اصل فقه رسانه و فقه اطلاع رسانی می باشد. برای نمونه در مقاله « حقوق مخاطبان رسانه از منظر فقه شیعی » (جعفری، رضا؛ نوروزی، نیما، ۱۴۰۰، ش ۵) تنها به کلیات حقوق مخاطبان و سائل ارتباطی پرداخته شده است درحالیکه در این نگارش به ضوابط رسانه در حوزه اطلاع رسانی پرداخته شده است و همچنین در مقاله « مبانی فقهی حقوقی اطلاع رسانی و محدودیت های آن » (جعفری، علی، ۱۳۹۱، ش ۲) حق حریم خصوصی و منع ورود به این ساحت از منظر فقه و حقوق مورد بررسی قرار گرفته است لذا اجزائی از محدودیت های اطلاع رسانی مورد واکاوی قرار گرفته است لکن نگارش حاضر در مقام تبیین ضوابط کلی اطلاع رسانی مطابق اصول حاکم بر فقه رسانه می باشد. مقاله « نبایدهای فقهی رسانه با تأکید بر امنیت و قاعده لاضرر » (گلی شیردار، محمدحسن، منتظری، صالح، مایلی، حامد، ۱۴۰۰، ش ۵۱). ضمن اشاره به جایگاه فقه که با رعایت دستورات آن، جامعه قادر به حفظ امنیت فردی و اجتماعی در حوزه رسانه خواهد شد.

۱- مفهوم شناسی

برای ورود به مباحث، بررسی چند مفهوم، ضروری و لازم می باشد که با بیان معانی لغوی و اصطلاحی و معنای مدنظر، بدان خواهیم پرداخت.

۱-۱- رسانه

رسانه^۱ در لغت اسم آلت از مصدر رساندن و به معنای وسیله رساندن یا وسیله ارتباط جمعی است. در اصطلاح علوم ارتباطات اجتماعی، منظور از رسانه وسیله رساندن پیام از پیام دهنده به پیام گیرنده است. (محسنیان راد، ۱۳۹۹) رسانه به معنای هر وسیله ای است که مطلب یا خبری را به اطلاع مردم برساند. مانند رادیو، تلویزیون و روزنامه (عمید، ۱۳۷۵) و امروزه اینترنت و فضای مجازی نیز شامل این مفهوم می شود. همچنین رسانه در زبان فارسی واژه‌ی نسبتاً جدیدی محسوب می شود. ماموریت رسانه، رساندن است: رساندن حرف‌ها، پیام‌ها و دیدگاه‌های یک فرد یا یک مجموعه به افراد، گروه و مجموعه‌های دیگر. به همین علت، یکی از کارکردهای اصلی رسانه را ایجاد ارتباط می دانند. (دن لافی، ۱۴۰۰) احکام رسانه در دو بخش رسانه‌های صوتی یا صوتی- تصویری و رسانه‌های مکتوب بیان می شود. اما می توان از عبارت رسانه معنای وسیعی فهمید که شامل تمامی راه‌های ارتباطی جمعی و فردی بشود.

۱-۲- اطلاع رسانی

ریشه لغوی کلمه اطلاع^۲ در زبان فرانسه از یک اصطلاح لاتین به معنای شکل یافته^۳ مشتق شده است. (معتمد نژاد، ۱۳۵۵) در زبان عربی از ریشه طلع، باب افتعال به معنی بررسی، مطالعه و آگاهی می باشد. (آذرنوش، ۱۳۷۹) اطلاع، خبر، آگاهی یکی از اشکال ارتباط بین افراد به حساب می آید اما هر ارتباطی اطلاع محسوب نمی شود، لذا میان این دو واژه به لحاظ معنا نسبت کل و جزء برقرار است. (معتمدنژاد، ۱۳۵۵) پس اطلاع رسانی به مجموعه فعالیت‌هایی اطلاق می شود که جریان تولید، گردآوری، پردازش، اشاعه، توزیع، مصرف، انتقال و مدیریت اطلاعات را در بر می گیرد (ر.ک: گیلوری، ۱۳۷۵)

امروزه اطلاع دارای دو عنصر اساسی، انتشار و تازگی می باشد. بدین ترتیب انتشار خبر در قلمرو جمعی، اجتماعی و عمومی در صورتی که شامل یک اقدام جدید یا یک واقعه یا حادثه تازه باشد اطلاع نامیده می شود، بطوریکه تحول لغوی کلمه اطلاع را باید با توجه به روش‌ها و وسایل آن و افراد و گروه‌هایی که از آن استفاده می کنند مورد بررسی قرار داد. (معتمدنژاد، ۱۳۵۵)

لفظ اطلاع رسانی یک معنای تخصصی دیگر نیز دارد که بر علم اطلاع رسانی دلالت کرده و حوزه خاصی از جهان اطلاعات را شامل می شود. بازیابی و پردازش اطلاعات. در این زمینه سه مشخصه کلی؛ میان رشته ای بودن اطلاع رسانی، ارتباط تنگاتنگ اطلاع رسانی با فن آوری اطلاعات، مؤثر بودن علم اطلاع رسانی در تحول جامعه اطلاعاتی، ترجیح بند تحول و حیات علم اطلاع رسانی است. (معتمدنژاد، ۱۳۵۵)

در نهایت، آنچه از مفاهیم واژه اطلاع رسانی در این تحقیق مورد نظر است مفهومی است که مناط تکلیف در انجام فعل یا ترک فعلی توسط مکلف باشد، یعنی «هر خبری که به نحوی به افراد یا گروه‌های انسانی منتقل گردد.» (بهمن آبادی، ۱۳۸۱)

۱. Medium

۲. Information

۳. Informa

۳-۱- فقه رسانه

باتوجه به نقش رسانه ها، فقه رسانه از جایگاه ویژه ای برخوردار است. فقه در احکام خمسه از احکام تکلیفی و وضعی سخن می گوید تا تکلیف الزامی و غیر الزامی را برای مکلف در مقیاس خرد و کلان روشن سازد. احکام دستوری دین در حقیقت در دایره بایدها و نبایدها قدم می زند و گزارش های دستوری را برای زندگی سعادت‌مند بشر تبیین می کند. فقه رسانه، ناظر بر نظام فقهی تبادل معلومات و پیام ها و اطلاعات است که با هدف هدایت افکار عمومی طراحی شده است. به عبارت دیگر، فقه رسانه بررسی احکام الزامی و غیر الزامی شریعت در خصوص پیام رسانی با ابزارهای گوناگون رسانندگی است. (نهایندی، ۱۳۹۸) اگرچه نمی توان تعریف جامعی از فقه رسانه ارائه داد ولی به نظر می رسد، منظور از فقه رسانه «تفقه و استنباط احکام دستوری شرعی و بررسی قواعد و مقررات الهی و تعیین تکلیف مکلفان فردی و نهادی در فرایند تبادل پیام و اطلاعات از طریق ابزارهای رسانه ای در دو سطح خرد و کلان» است. (همان) موضوع فقه رسانه را می توان " بررسی رفتار و ویژگی های تکلیفی فرد و جامعه، در دو نظام خرد و کلان دانست که به مسائل شرعی و احکام فقهی رسانه نظر دارد." (نهایندی، ۱۳۹۸)

۴-۱- کارکردهای رسانه

دیدگاه های گوناگونی در کارکرد رسانه ها وجود دارد، لکن دیدگاه عمومی که بیشترین طرفدار را دارد چهار کارکرد برای رسانه قائل است که عبارتند از: کارکرد ارشادی، کارکرد آموزشی، کارکرد اطلاع رسانی (انتقال خبر رویدادها و حوادث) و کارکرد سرگرمی. کارکرد رسانه ها در دنیای امروز شبکه ای و فراتر از کارکردهای مطرح شده است. (نهایندی، ۱۳۹۸). در فقه رسانه به بررسی رفتار و ویژگی های تکلیفی فرد و جامعه در دو نظام خرد و کلان که حکم شرعی مکلفین چیست می پردازیم. مهم ترین تکلیف و رسالت رسانه ها براساس مبانی دینی، تربیت و پرورش است و تمام کارکردهای رسانه باید با این کارکرد اصلی و اساسی تنظیم شود.

۲- محدودیت های فقهی اطلاع رسانی

با توجه به گزاره های فقهی، موانع و محدودیت هایی که متوجه رسانه می شود را مورد بررسی قرار خواهیم داد تا بتوان ارزش های دینی را برای بهره گیری از رسانه های جمعی و ارتباطی مورد استفاده قرار داد.

۱-۲- اطلاع رسانی گمراه کننده

هدایت بشر بسوی رشد و تعالی از حقوق فطری و ریشه گرفته از نیاز فطری اوست. چنانکه خداوند سبحان در قرآن کریم می فرماید: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»^۱ (روم، ۳۰) ادیان آسمانی برای این حق، اهمیت ویژه ای قائل شده اند و اجازه نمی دهند که افرادی در صدد گمراه کردن باشند. از آنجا که اطلاعات نادرست ممکن است نقش مهمی در گمراهی دیگران ایفا کند آن را ممنوع کرده اند.

قرآن کریم در اینباره می فرماید: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا»^۲ (لقمان، ۶)

۱. پس حق گرایانه روی دل خود را به سوی این دین (دین اسلام) کن همان طریقه و آیین فطری خدا که مردم را بر پایه آن آفریده و سرشته، (و) هرگز تبدیلی در آفرینش (تکوینی) خدا نباشد (و در آیین تشریحی او هم نباید باشد)، این است دین ثابت و استوار، ولکن بیشتر مردم نمی دانند.
۲. برخی از مردم کسانی اند که [همواره] خریدار سخن بیهوده اند تا [بدین وسیله مردم را] از راه خدا گمراه نمایند، بدون اینکه علمی که به این [موضوع] داشته باشند، آن را به تمسخر بگیرند؛ چنین کسانی برایشان عذابی خوارکننده خواهد بود.

و نیز در جای دیگر می فرماید: « مِنْ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَ أَسْمَعُ غَيْرَ مَسْمُوعٍ وَ رَاعِنَا لِيَا بِالْسِّنْتِهِمْ وَ ... لَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا » (نساء، ۴۶) یا می فرماید: « أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَ يُرِيدُونَ أَنْ تَضَلُّوا السَّبِيلَ »^۲ (نساء، ۴۴) آیات فوق بیانگر آن است که خداوند سبحان با وعده عذاب و مذمت کسانی را که به اضلال مردم مشغولند از اقدام به چنین عملی منع می کند.

حضرت رسول(ص) نیز در این زمینه می فرماید: « إِذَا ظَهَرَتِ الْبِدْعُ فِي أُمَّتِي فَلْيُظْهِرِ الْعَالِمُ عِلْمَهُ فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ »^۳ (حرعاملی، ۱۴۱۴ق). همچنین از حضرت علی (ع) نقل است که فرمود: « مَنْ مَشَى إِلَى صَاحِبِ بَدْعَةٍ فَوَقَرَهُ فَقَدْ مَشَى فِي هَدْمِ الْإِسْلَامِ . »^۴ (صدوق، ۱۴۰۶ق) امیرالمومنین (ع) در نامه ای به حارث همدانی می فرماید: "لَا تُحَدِّثِ النَّاسَ بِكُلِّ مَا سَمِعْتَ بِهِ، فَكَفَى بِذَلِكَ كَذِبًا"^۵ (نهج البلاغه، نامه ۶۹). حرفی که از این و آن نقل می شود دروغ هم داخل هست ولو اینکه ندانیم، دروغ را نقل کرده ایم. چون علم اجمالی به وجود دروغ داریم، واجب است نقل نکنیم. علم اجمالی مُنَجِّزِ تکلیف است. امام(ع) در خطبه ۱۴۱ می فرماید: «أَمَّا إِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ إِلَّا أَرْبَعُ أَصَابِعٍ .» از آن حضرت پرسید: معنای این سخن چیست؟ آن حضرت چهار انگشت خود را جمع کرد و در میان چشم و گوشش گذاشت سپس فرمود: "الْبَاطِلُ أَنْ تَقُولَ سَمِعْتُ وَالْحَقُّ أَنْ تَقُولَ رَأَيْتُ"^۶.

همچنین از آن حضرت نقل است که فرمود: " إِذَا حَدَّثْتُمْ بِحَدِيثٍ فَاسْتَدْوَهُ إِلَى الَّذِي حَدَّثَكُمْ فَإِنْ كَانَ حَقًّا فَلَكُمْ وَإِنْ كَانَ كَذِبًا فَعَلَيْهِ "^۸ (کلینی، ۱۴۰۷ق). طبق این روایت، خبر باید به راوی نسبت داده شود تا ادعایی که شده چه صادق و چه کاذب بار مسئولیت با خود ناقل باشد پس توجه به روای خبر در اطلاع رسانی بسیار مهم است.

۱-۲-۱- تحریف اطلاعات

تحریف عبارت است از تغییر و تبدیل و گردانیدن کلام کسی از وضع و حالت اصلی خود. (عمید، ۱۳۷۵) تحریف در اطلاع رسانی در قرآن بسیار مذمت شده است. قرآن کریم در اینباره می فرماید: « يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزَنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنُ قُلُوبُهُمْ..... »^۹ (مائده، ۴۱).

همچنین امام علی(ع) در فرازهای گوناگونی از سخنان خویش به لزوم اهتمام به منبع خبر و پرهیز از نشر اخبار غیر موثق اشاره می کنند. در خطبه ۶۸ نهج البلاغه نقل است که حضرت(ع)^{۱۰} می فرماید: " فَلَا تَقُولُوا بِمَا لَا تَعْرِفُونَ " . ایشان در نامه ۳۱ نهج البلاغه می فرماید: " وَ لَا تَقُلْ مَا لَا تَعْلَمُ وَ إِنْ قُلَّ مَا تَعْلَمُ " ^{۱۱}. در جای دیگری حضرت می فرماید: " لَا تَخْبِرَنَّ الْأَعْيُنَ نَقْلَهُ فَتَكُونَ كَذَابًا "^{۱۲} (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق).

۱. بعضی از یهودیان در سخنان خود با جابجا کردن کلمات دست به تحریف می زدند مثلا به جای اینکه بگویند: شنیدیم و فرمان بردیم می گویند: شنیدیم و نافرمانی کردیم و به جای اینکه بگویند: بشنو خدا تو را شنوا کند می گویند بشنو که هرگز نشنوی و ما را تحمیق کن و این باطل را با لحن حق گویی ادا می کنند و اگر می گفتند: شنیدیم و اطاعت کردیم تو نیز به سخن ما گوش کن و مهلت ده تا سخن خود را بگویم برایشان بهتر و استوارتر بود ولیکن خدا به خاطر کفرشان لعنتشان کرده و جز اندکی ایمان نمی آوردند.
۲. ندیدی حال آنکه اندک بهره ای از علم کتاب یافتند که خریدار گمراهی هستند و می خواهند که شما اهل ایمان را به گمراهی اندازند.
۳. هنگامی که بدعت در امت من ظاهر شد بر عالم است تا علمش را ظاهر نماید، پس کسی که چنین نکند لعنت خدا بر اوست.
۴. کسی که بسوی بدعت گذار رفته و او را احترام کند در هدم اسلام کوشیده است.
۵. هرچه را که شنیدی برای دیگران باز مگو، چرا که همین مقدار برای دروغگو شدن تو کافیهست.
۶. بدانید میان حق و باطل تنها به اندازه چهار انگشت فاصله است.
۷. باطل آن است که بگویی شنیدم و حق آن است که بگویی دیدم.
۸. خبر را از هر که شنیدی، به هنگام باز گفتنش به او هم نسبتش بده تا اینکه راست و دروغش از آن خودش باشد.
۹. ای پیغمبر اندوهگین از آن مباح که گروهی از آنان به زبان اظهار ایمان کنند و به دل ایمان نیاورند به راه کفر می شتابید و نیز اندوهگین مباح از آن یهودیان که جاسوسی کنند، سخنان فتنه خیز به جای کلمات حق تو به آن قومی که از کبر نزد تو نیامدند می رسانند.....
۱۰. پس آنچه را که بدان علم ندارید بر زبان نیاورید.
۱۱. چیزی را که نمی دانی مگوی، حتی بسیاری از چیزهایی را، که می دانی، بر زبان میاور.
۱۲. خبری را نقل مکن مگر از شخص موثقی، چرا که در اینصورت به دروغگویی بسیار دچار می شوی.

در همین مسئله می توان از سخنی که از حضرت (ع) نقل شده است که فرمودند: " لا تَقُلْ مَا لَا تَعْلَمُ فَتَهْتَمَ بِإِخْبَارِكَ بِمَا تَعْلَمُ"^۱ (همان). آیات و روایات فوق همگی بر حرمت اطلاع رسانی گمراه کننده و تحریف شده دلالت دارند. از امام موسی کاظم (ع) منقول است که " الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ لِأَبِيهِ وَأُمِّهِ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ أَتَاهُمْ أَخَاهُ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ غَشَّ أَخَاهُ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ لَمْ يَنْصَحْ أَخَاهُ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ اسْتَأْثَرَ عَلَى أَخِيهِ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ احْتَجَبَ عَنِ أَخِيهِ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ اغْتَابَ أَخَاهُ "^۲ (حرعاملی، ۱۴۱۴ق).

۲-۱-۲- شایعه پراکنی

یکی از کارهایی که دشمنان جامعه اسلامی و منافقان برای آسیب رساندن به مومنان در پیش می گیرند شایعه پراکنی از خلال اطلاع رسانی است. چرا که از این طریق نه تنها به ترور شخصیت افراد ذی صلاح می پردازند و جامعه اسلامی را از خدمات ارزنده آنها محروم می کنند بلکه با ایجاد اطمینان در افراد موثر جامعه نسبت به شایعات، آنها را به واکنش شتابزده واداشته و از این طریق اعتماد مردم را به کارگزاران حکومت اسلامی سلب می کنند. خداوند سبحان می فرماید: « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِحِّحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ »^۳ (حجرات، ۶) به همان میزان که اطمینان از اخبار غیر موثق بسیار خطرناک است، موجب از هم پاشیدگی نظام جامعه نیز خواهد بود. این نکته نیز قابل توجه است که ساختن خبرهای دروغین و تکیه بر اخبار غیر موثق یکی از حرب‌های قدیمی نظام‌های جبار و استعماری است که بوسیله آن جو کاذبی از شایعات ایجاد نموده و با فریب و اغفال مردم نا آگاه آنها را گمراه می سازند. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲)

خداوند به حضرت رسول (ص) می فرماید: « لئن لم ينته المنافقون و الذين في قلوبهم مرض و المرجفون في المدينة لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا تَقِفُوا أَخَذُوا وَ قَتَلُوا تَقْتِيلًا »^۴ (احزاب، ۶۱ و ۶۰). بنابراین در واقع آنچه از آن نهی شده است و مورد تحریم قرار گرفته همان جلوه دادن چیزی به غیر وجود حقیقی آن می باشد که از جمله آن اطلاع رسانی گمراه کننده، است.

۲-۱-۳- کذب

کذب به خبری اطلاق می شود که با واقعیت خارجی مطابق نیست، اما عنوان کاذب تنها به شخصی اطلاق می شود که به عدم انطباق خبر با واقعیت باور داشته باشد و با وجود این، اقدام به خبرپراکنی نماید. در صورتیکه گوینده مشکوک بودن خبر را به اطلاع مخاطبان برساند، مسأله از عنوان کذب خارج می شود و در صورتیکه گوینده قرینه‌ای در مورد تردید بودن خبر اقامه نکند، کذب تلقی می شود و از اینرو نقل آن جایز نیست. خداوند تعالی می فرماید: « وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ »^۵ (اسراء/۳۶). پر واضح است که این آیه خبر مشکوک را هم در بر می گیرد.

اگر دروغ به مزاح و شوخی گفته شود و مخاطب را به اشتباه اندازد و احتمال صدق خبر را القاء کند، عملی حرام است. اما اگر نوع مخاطبان به واقعی نبودن خبر اطمینان دارند و غرض از چنین اخباری مزاح و تفریح با مخاطبان باشد (همچون مجلات فکاهی، ستونهای طنز و برنامه‌های تفریحی رادیو و تلویزیون) حرمت آن مورد اختلاف فقهاست. نظر امام خمینی (ره) آن است که اگر قرینه‌ای بر اراده شوخی و هزل از کلام در کار باشد، دلیلی بر حرمت آن وجود ندارد. هر چند

۱. آنچه را که از (صحت و درستی آن آگاه نیستی مگو، والا در مورد اخباری که از صحت آنها آگاهی داری نیز (به دروغگویی) متهم خواهی شد.
 ۲. مومن برادر مومن است، ملعون است کسی که برادرش را متهم سازد، ملعون است کسی که در برخورد با برادرش غش ورزد، ملعون است کسی که برادرش را نصیحت نکند، ملعون است کسی که با برادرش پنهانکاری نماید و ملعون است کسی که غیبت برادرش را بکند.
 ۳. ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هرگاه فاسقی برای شما خبر آورد بر شما واجب است درنگ و جستجو کنید تا مبادا از روی نادانی به گروهی آسیب رسانده و از کرده خود پشیمان شوید.
 ۴. اگر منافقان و کسانی که در دل‌هایشان مرض وجود دارد و شایعه افکنان در مدینه از کارشان باز نایستند تو را سخت بر آنها مسلط می کنیم تا جز مدتی اندک در همسایگی تو نمانند، از رحمت خدا دور و هرکجا یافت شوند، دستگیر و سخت کشته شوند.
 ۵. چیزی را که به آن علم نداری دنبال مکن.

روایات متعددی دروغ شوخی را نیز نهی می کنند. (حراملی، ۱۴۱۴ق) اما نمی توان از آنها حرمت این عمل را استفاده کرد، گرچه ترک این نوع شوخی مطابق احتیاط (مستحب) است. (امام خمینی، ۱۳۶۸)

البته در صورتیکه مخاطب از غرض متکلم آگاهی نداشته، این خبر را حمل بر سخن جدی کند، چنین خبری حرام است. تفاوتی در اطلاق عنوان کذب و حرمت آن، بین سخن، نوشته، علامات و اشاراتی که به گونه ای از واقعیت خارجی حکایت می کنند نیست. (زیبایی نژاد، ۱۳۷۵)

در سخن مجازی یا کنایی به معنای ظاهری لفظ توجه نمی شود، بلکه باید دید منظور گوینده از گفتن چنین مجاز و کنایه ای چیست. اگر معنای مورد نظر متکلم مطابق با واقعیت خارجی نبود، چنین کلامی دروغ است. (امام خمینی، ۱۴۱۵ق)

تعبیر مبالغه آمیز هم در صورتیکه وجه شباهت واقعاً موجود باشد، کذب نخواهد بود. (خویی، ۱۴۱۷ق) کذب در جملات خبری که غرض از آن حکایت واقعیت است، راه دارد؛ اما جملات انشایی به صدق و کذب متصف نمی شوند. تغییر دادن عبارات گوینده در هنگام نقل قول او در صورتی جایز است که معنای مورد نظر گوینده را تغییر ندهد. به چنین عملی نقل به معنا گفته می شود.

در تقطیع و خلاصه نمودن خبر هم باید این نکته رعایت شود و تلخیص و تقطیع خبر با اصل آن مغایرت نداشته باشد. گاهی خبر به گونه ای تقطیع می شود که جمله های تقطیع شده واقعاً همان سخنان گوینده اند، اما تغییر معنوی زیادی در کلام به وجود می آید. به عنوان مثال، یکی از نمایندگان مجلس شورای اسلامی در دوره اول گفته بود: "من رییس مجلس را وزنه ای بسیار سنگین برای انقلاب می دانم، اما این بدان معنا نیست که نمایندگان تابع نظریات یک نفر نباشند؛ در برخی موارد ایشان نظری را ابراز کرده که من محکم مقابل ایشان ایستاده ام و بعد هم ثابت شده که نظر من صحیح بوده است". یکی از نشریات سخنان وی را به این صورت تقطیع کرده بود: "من محکم مقابل ایشان ایستاده ام". چنانچه ملاحظه می شود، الفاظ این عبارت واقعاً کلام متکلم است، اما معنایی را القا می کند که با مقصود گوینده بسیار متفاوت است. چنین تغییری در صورتی که مصداق کذب هم نباشد، از جهت عناوینی دیگر چون تحریف، هتک گوینده، خیانت در امانت، خبری ممنوع می شود. البته چنین ضابطه ای را در مونتاژ فیلمها و تقطیع آنها نیز باید لحاظ نمود.

۲-۲- اطلاع رسانی بر مبنای اشاعه فحشاء و منکر

فحش، فحشا و فاحشه در لغت به معنی گناه رفتاری یا گفتاری و امر زشت و ناپسندی که بدی آن بزرگ باشد. (طبرسی، ۱۴۱۵ق). فحشا در قرآن و روایات نیز به معنای عمل زشت و قبیح آمده است. ^۱ (نجم، ۳۲)

قرآن کریم حکم اشاعه فحشا را این گونه بیان می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ...»^۲ (نور، ۱۹) دلالت این آیه بر حرمت فحشا تمام است؛ به دلیل ذیل آیه که وعده عذاب الهی در دنیا و آخرت داده است. براساس این آیه اشاعه فحشاء مفهوم وسیعی دارد و هرگونه نشر فساد و اشاعه زشتی ها و قبیح و کمک به توسعه آن را شامل می شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۲؛ فخر رازی، ۱۴۲۰ق)

نبی مکرم اسلام (ص) می فرماید: همانا کسی که عمل زشتی را بشنود و آنرا انتشار دهد همچون کسی است که آنرا انجام داده، است. همچنین امام صادق(ع) از جد گرامیشان(ص) همین مفهوم را با عباراتی دیگر نقل کرده اند. (مجلسی، ۱۴۰۳ق)

بنابر آیه و روایت مذکور اشاعه فحشا حرام است. البته این حکم حرمت عمومیت دارد. لذا چه اشاعه بصورت اطلاع رسانی عمومی باشد و چه در محدوده یک یا چند نفر فرقی ندارد. همچنین باید متذکر شد که آرامش مردم و احساس امنیت آنان در زندگی خصوصیشان مورد توجه و اهتمام شدید شرع مبین اسلام است و از همین رو حفظ حریم مردم و

۱. الذین یجتنبون کبائر الاثم والفواحش....

۲. آنان که دوست دارند در میان اهل ایمان عمل منکری را اشاعه دهند برای آنها در دنیا و آخرت عذابی دردناک است.

نگهداری اسرار آنها واجب شمرده شده و کنکاش و تجسس از مسائل خصوصی مردم حرام و به هیچکس اجازه داده نشده است که معایب و اسرار و لغزش های افراد مسلمان را افشاء نموده و در میان مردم انتشار دهد. براین اساس دو اصل مهم و دو شالوده بنیادین یعنی اصل عدم تجسس و عدم افشای اسرار است که حیات توده ها و امنیت و آسایش خاطر آنها در فعالیت ها و کوشش های روزمره فراهم می کند. نبی اکرم (ص) مسلمانان را از انتشار عیب های مخفی مردم نهی فرموده اند. (کلینی، ۱۴۰۷ق) و امام صادق (ع) مسلمانان را از افشاء اسرار شخصی دیگران بر حذر داشته اند. (همان)

خداوند در قرآن کریم می فرماید: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»^۱ (انفال، ۲۷). علامه طباطبائی در ذیل این آیه می فرماید: «خیانت نقیض امانت است. امانت، حفظ حقوق دیگران است. خیانت گاهی تنها به امانت خداوند متعال اطلاق می شود که امانت نزد مردم همان احکام شرعیه است و گاهی تنها به امانت رسول که همان سیره حسنه اوست مربوط می شود. گاهی خیانت به امانت بین خدا و رسول و مردم مشترک است و آن عبارت از اموری است که خداوند امر به آنها فرموده است و رسول خدا آن را اجرا می نماید و مردم از آن منتفع گشته و مجتمعتشان نیرومند می گردد مانند دستورات سیاسی و اوامر مربوط به جهاد و اسرار جنگی که اگر افشاء شود آرزوهای دینی عقیم گشته و مساعی حکومت اسلامی بی نتیجه مانده و قهرا حق خدا و رسول هم پایمال می شود و ضررش دامنگیر خود مومنین هم می گردد.» (طباطبائی، ۱۳۸۳)

امام علی (ع) در نهی از نشر مطالبی که با عفت عمومی ناسازگار است، می فرماید: "إِيَّاكَ وَ مَسْتَهْجَنَ الْكَلَامَ فَإِنَّهُ يُؤْغِرُ الْقَلْبَ الْقُلُوبَ."^۲ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق) در سخن دیگری حضرت (ع) به لزوم دقت در تناسب موقعیت زمانی و مکانی نشر خبر اشاره می فرماید: "لَا تَتَكَلَّمَنَّ إِذَا لَمْ تَجِدْ لِلْكَلامِ مَوْقِعًا"^۳ (همان). بنابر مطالب از پیش گفته شده؛ هرگونه اطلاع رسانی که متضمن یا مبتنی بر اشاعه فحشا باشد بنابر ادله مذکور حرام خواهد بود. در همین راستا، قانون مطبوعات جمهوری اسلامی ایران در ماده ۶ بند دوم اشاعه فحشا و منکرات و انتشار عکس ها و تصاویر و مطالب خلاف عفت عمومی را ممنوع دانسته و در ماده ۲۸ اقدامات مذکور را جرم تلقی نموده مرتکب را مستحق تعزیر شرعی بر می شمرد.

۳-۲- اطلاع رسانی مبتنی بر توهین به مقدسات، هتک حرمت و حیثیت افراد

یکی از مصادیق بارز توهین و تولید محتوا علیه اعتقادات، که به مراتب نسبت به توهین به اشخاص قبح بیشتری دارد، توهین به مقدسات است که متأسفانه با گسترده تر شدن فضای مجازی، روز به روز مصادیق جدیدتری پیدا می کند. توهین به دو قسم عام و خاص تقسیم می شود؛ هر فعل یا ترک فعلی که به نحوی از انحاء حیثیت و شرافت دیگری را خدشه دار کند، توهین عام محسوب می شود که این معنا جرائمی از قبیل افتراء، نشر اکاذیب، قذف، سب و هجو را در بر می گیرد. اما توهین خاص به آن اعمالی گفته می شود که قانونگذار تصریح به توهین بودن آن نموده است مثل توهین به افراد عادی، توهین به بانوان، توهین به مقامات رسمی و نمایندگان سیاسی ممالک خارجی و همچنین توهین به مقدسات که موضوع ماده ۵۱۳ قانون مجازات اسلامی می باشد.

ماده ۶۰۸ قانون مجازات اسلامی می گوید: توهین به افراد از قبیل فحاشی و استعمال الفاظ رکیک چنانچه موجب حد قذف نباشد [مستوجب] جزای نقدی درجه شش خواهد بود. همچنین تبصره سوم ماده اول قانون مطبوعات که نشریات الکترونیکی را مشمول این قانون می داند می توان امکان تحقق توهین رایانه ای را استنباط کرد.

۱. ای کسانی که ایمان آورده اید، به خدا و پیامبر خیانت نکنید و نیز در امانت های خود خیانت نورزید و خود می دانید که نباید خیانت کنید.

۲. بیرهیز از گفتار زشت و رکیک چرا که (چنین گفتاری) سینه را پرکینه می سازد.

۳. هنگامیکه موقعیت مناسبی برای سخن گفتن نمی یابی، لب به سخن مگشا.

خداوند سبحان در قرآن می فرماید: « وَ لَا تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ »^۱ (انعام، ۱۰۸) مستفاد از این آیه رعایت حریم مقدسات و حفظ شان آنهاست. همچنین در آیه ای دیگر پروردگار جهانیان خطاب به مومنان می فرماید: « يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءِ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِاللِّقَابِ بَشَرِ الْأَسْمَاءِ الْفُسُوقِ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ »^۲ (حجرات، ۱۱)

در روایتی از امام صادق (ع) منقول است که می فرماید: « کل بالغ من ذکر أو أنثی افتری علی صغیر أو کبیر أو ذکر أو أنثی أو مسلم أو کافر أو حر أو مملوک فعلیه حد الفریه و علی غیر البالغ حد الأدب »^۳ (حر عاملی، ۱۴۱۴ق) از آیه و روایت مذکور چنین مستفاد است که مطلقاً هرگونه هتک حریم و حیثیت افراد، تمسخر و عیب جویی از دیگران حرام است. چنانچه در سوره احزاب آیه ۵۸ نیز کسانی را که اینگونه به آزار و اذیت مومنین می پردازند مذمت کرده است.

به نقل از امام صادق (ع) پیامبر مکرم اسلام (ص) نیز دلیل ترین مردم را کسی دانسته که ایشان را تحقیر می نماید. (مجلسی، ۱۴۰۳ق) در جایی دیگر امام رضا (ع) نیز از قول پیامبر اسلام (ص) چنین فرموده اند: کسی که مومنی را خوار سازد یا او را به جهت فقر و نیازی که دارد تحقیر کند، خداوند او را در روز قیامت شهره عام کرده و سپس رسوایش می کند. (طوسی، ۱۴۱۴ق) همانطور که اشاره شد، تحقیر یک مسلمان چنین مورد مذمت قرار گرفته و از آن نهی شده است.

ملاک در صدق عنوان هتک حرمت، عرف است. چه بسا تعبیر خاصی در زمانی مصداق هتک حرمت نبوده و هم اکنون در عرف جامعه ما هتک حرمت به حساب آید، یا به عکس. لذا نباید به تقلید از برخی ممالک عادی بودن برنامه ها در بعضی از کشورها را دلیل بر حسن اجرای آن در دیگر ممالک دانست. همین گونه است نسبت دادن لقبی به شخص یا صنفی خاص.

۴-۲- ظلم و بی انصافی در اطلاع رسانی

پروردگار متعال به نحو عموم به رعایت عدل و انصاف در اطلاع رسانی امر نموده و در قرآن کریم می فرماید: « وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ »^۴ (انعام، ۱۵۲) و از آنجا که امر به شی و مقتضی، نهی از ضد آنست لذا هر عمل غیر عادلانه ای منتهی عنه خواهد بود. علامه طباطبایی در این باب می فرماید: خداوند بدان جهت اقرباء را یادآور شد که عاطفه قربابت و خویشاوندی از هر داعی دیگری بیشتر انسان را به دفاع بی جا و جانبداری ناروا و می دارد و از همین جا می توان فهمید که مقصود از قول هم، آن گفتاری است که اگر انسان آن را بگوید ممکن است نفعی عاید طرف بشود و یا ضرری متوجه او بگردد. ذکر عدالت نیز دلالت بر این دارد چون معلوم می شود قول مزبور مانند شهادت و قضاوت و امثال آن دو قسم است یکی ظلم و دیگری عدل. بنابراین معنای آیه این می شود که باید مراقب گفتارهای خود باشید و زبان خود را از حرف هایی که برای دیگران نفع یا ضرر دارد حفظ کنید و عاطفه قربابت و هر عاطفه دیگری شما را به جانبداری بی جا از احدی وادار نکند و به ناحق جانب آنکس را که دوستش نمی دارید باطل می سازید. (طباطبائی، ۱۳۸۳) دلیل این مطلب اینست که تبعیض میان افراد واجد شرائط و مشمولین بهره مندی از اطلاعات همان ظلم و ضد عدل و مساوات

۱. به معبود کسانی که غیر خدا را می خوانند دشنام ندهید مباد آنها نیز از روی جهل و نادانی، خدا را دشنام دهند.

۲. ای کسانی که ایمان آورده اید نباید گروهی از شما گروه دیگر را مسخره کند، شاید از اینها بهتر باشند و یکدیگر را مورد طعن و عیب جویی قرار ندهید و با القاب زشت و ناپسند یکدیگر را یاد نکنید. بسیار بد است که بر کسی پس از ایمان، نام کفرآمیز بگذارند و آنها که توبه نکنند، ظالم و ستمگرند.

۳. هر بالغی مرد باشد یا زن اگر بر فرد کوچک یا بزرگی، مرد یا زنی، مسلمان یا کافری، آزاد یا مملوکی، افترا ببندد بر او حد الفریه است و بر غیر البالغ حد التادیب.

۴. چون سخن گوئید، عدالت ورزید گرچه علیه خویشاوند و به ضرر او باشد.

است و خداوند سبحان در قرآن کریم بنحو عام امر به رعایت عدالت نموده اند. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (نحل، ۹۰) و به نحو خاص (انعام، ۱۵۲) رعایت عدالت را در اطلاع رسانی لازم دانسته اند. همچنین می توان گفت، امر به شیء مقتضی نهی از ضد آن می کند در نتیجه تبعیض در اطلاع رسانی منهی عنه بوده و ارتکاب آن حرام می باشد. و نیز اعمال تبعیض حرام است از آن جهت که با و برای هر آدمی جز آن چه به سعی خود انجام داده نخواهد بود «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (نجم، ۳۹) مخالفت دارد. زیرا آیه مذکور نمایانگر بهره مندی انسانها بر اساس تلاششان می باشد حال آنکه اعمال تبعیض چیزی غیر از بیان آیه را در نظر دارد. لذا تبعیض بلا دلیل ترجیح بلا مرجح بوده و خلاف عقل است و چون ما دلیلی که مرجح برخی بر برخی دیگر از افراد واجد شرایط باشد نداریم. بنابراین تبعیض در اطلاع رسانی ترجیح بلا مرجح بوده و جائز نخواهد بود. البته بنابر ادله دیگری همچون قاعده تسلیط یا ادله ممنوعیت تجسس و اطلاع رسانی نسبت به حریم خصوصی افراد از سایر مواردی است که اطلاع عموم از آنها لازم یا حق ایشان شمرده نمی شوند مانند جایی که شخصی قصد هبه کردن شیء را به فرد دیگری داشته باشد و بنابراین جهت، منحصر اقدام به اطلاع رسانی به وی نماید. در نهایت بر اساس آنچه ذکر آن رفت هرگونه اطلاع رسانی غیر عادلانه و تبعیض آمیز حرام است.

۵-۲- اطلاع رسانی فتنه انگیز

فتنه در فرهنگ قرآنی به معنی خاص، امتحانی است که شخص بی خبر را مغرور می سازد و به معنی مطلق شر و بلا نیز می باشد. (طباطبائی، ۱۳۸۳) در واقع فتنه به معنای همان چیزی است که نفوس بدان آزمایش می شوند و قهرا چیزی باید باشد که بر نفوس گران آید، ولکن بیشتر در پیش آمدهای جنگی و نا امنی ها و شکستن پیمانهای صلح استعمال می شود. بطور مثال کفار قریش گروندگان به حضرت رسول(ص) را قبل از هجرت ایشان و تا مدتی بعد از آن در مکه می گرفتند و شکنجه می دادند و به ترک اسلام و برگشت به کفر مجبور می کردند و این خود فتنه نامیده می شد. (همان) یکی از ترفندهای دشمنان در صدر اسلام این بود که به عوامل خود می گفتند: شما بامدادان تظاهر به اسلام کنید و شامگاهان، از اسلام بازگردید و با این عمل، شک و تردید را در دل دیگر مسلمانان پدید آورید. قرآن کریم می فرماید: «وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَآكُفِرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ» (آل عمران، ۷۲). علامه طباطبائی در تفسیر آیه می نویسد: آنان برای توجیه کار خودشان می گفتند ما فکر می کردیم اسلام، بر حقانیت و درستی خود دلایلی دارد، ولی وقتی مسلمان شدیم، مشاهده کردیم که چنین نیست و شواهدی بر بطلان آن برای ما آشکار گشت و به همین خاطر از اسلام، دست کشیدیم و این توطئه ای بود برای ایجاد تردید در مؤمنان در اواخر عمر شریف پیامبر گرامی اسلام (ص) و بعد از وفات ایشان جامعه اسلامی با بحران " از دین برگشتگان " روبرو شد.

این مسأله که می رفت تا آتش تشمت، تفرقه و قوم گرایی را دوباره زنده کند، بزودی فرو نشست اما به هر حال باز هم جامعه اسلامی، هر از گاهی، شاهد این پدیده ها بوده است. خداوند سبحان در قرآن کریم درباره فتنه انگیزان می فرماید: «لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَا أُضْعَوُا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ * لَقَدْ ابْتِغُوا الْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ وَقَلَبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ» (توبه، ۴۸ و ۴۷)

۱. گروهی از اهل کتاب، گفتند: بامدادان به حضور پیامبر برسید و ایمان بیاورید و شامگاهان از اسلام دست بردارید، تا از این طریق، مسلمانان دچار شک و تردید شوند و از آیین حق بازگردند.

۲. اگر ایشان با شما (مؤمنان برای جهاد) بیرون می آمدند جز خیانت و مکر در سپاه شما چیزی نمی افزودند و هرچه می توانستند در کار شما اختلال و خرابی می کردند و از هر سو در جستجوی فتنه بر یم آمدند و هم در میان لشکر شما از آنان جاسوسانی وجود دارد و خدا به احوال ظالمان دانا است. از این پیش هم آنان در صدد فتنه گری (و انهدام اسلام) بودند و کارها را برتو برعکس می نمودند تا آنگاه که حق روی آورد و امر خدا آشکار گردید در صورتیکه آن ها به تمامی کراهت داشتند.

علامه در تفسیر این آیه می فرماید: واژه خبال به معنای فساد رای و اضطراب است و کلمه ایضاع به معنای شتابیدن در شتر است و خلال به معنای بین و به معنای طلبیدن است. بنابراین معنای اینکه خداوند فرمودند: «ببغونکم الفتنة» این است که منافقین خواهان فتنه برای شما هستند، بعضی هم به جای برای شما، گفته اند در شما، و فتنه را به معنای محنت و گرفتاری گرفته اند و از انواع گرفتاری ها آنکه مناسب با مقام این آیه است همان تفرقه و اختلاف کلمه است. در آیه بعد هم پروردگار می فرماید که منافقان بطور مسلم پیش از جنگ تبوک خواهان فتنه و محنت و اختلاف کلمه و تفرقه اجتماع مسلمانان بودند همچنان که در جنگ احد، عبد... بن ابی بن سلول یک سوم از جمعیت سپاهیان را از صحنه جنگ به طرف مدینه برگردانید و از یاری رسول خدا (ص) دریغ نمود، آری همین منافقین هستند که همواره امور را دگرگونه ساخته، نعل وارونه می زنند و مردم را به مخالفت رسول اکرم (ص) دعوت و بر معصیت تخلف از امر جهاد تحریک نموده، یهودیان و مشرکان را بر قتال با مسلمانان بر می انگیزتند و در میانه مسلمین جاسوسی و خرابکاری های دیگر می کردند. تا آنکه حق بر جامعه اسلامی ظاهر شد حال آنکه کفار و منافقین از آن کراهت داشتند. (طباطبائی، ۱۳۸۳)

همانطور که در این دو آیه مشهود است از جمله موارد فتنه انگیزی، وارونه جلوه دادن حقایق است که هدف از آن تفرقه در اجتماع اسلام ذکر گردیده، از آنجا که آیه عمومیت داشته و عرصه های گوناگون را در بر می گیرد، لذا شامل عرصه اطلاع رسانی که مصداق واقعی و حقیقی آیه است نیز می باشد و از آنجا که پروردگار با نسبت دادن این اعمال به منافقین مغضوبیت آن را نزد خویش به واضح ترین بیان اعلام می کند، بنابراین هرگونه ایجاد فتنه بوسیله اطلاع رسانی ممنوع است. چراکه فتنه سخت تر از کشتار قلمداد شده «الفتنة اشد من القتل» (بقره، ۱۹۱) و این بیان که «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ»^۱ (مائده، ۹۱) و شیاطین سخت به دوستان خود وسوسه می کنند تا مومنان را به جدل و منازعه برخیزند. «وَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَيُوحُونَ إِلَيْهِمْ لِيُجَدِّلُوا كُفْرًا» (انعام، ۱۲۱) در نتیجه اطلاع رسانی مبتنی بر فتنه انگیزی حرام است.

تشویش اذهان مومنین و فراهم آوردن نگرانی و استرس و اضطراب در جامعه اسلامی مورد نهی شارع مقدس قرار گرفته به نحوی که پروردگار متعال در قرآن کریم می فرماید: «إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»^۲ (مجادله، ۱۰) همانطور که در آیه فوق اشاره شده است فراهم آوردن اسباب نگرانی و اضطراب مومنین مبعوض شارع قرار گرفته است، چراکه عمل مذکور به شیطان نسبت داده شده و عملی شیطانی پنداشته شده است و کسانی که چنین کنند در واقع به دستور وی گوش فراداده اند «الشَّيْطَانُ يُعِدُّكُمْ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ»^۳ (بقره، ۲۶۸) «وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا»^۴ (نساء، ۶۰) «أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ»^۵ (مجادله، ۱۹)

البته این ممنوعیت تشویش اذهان عمومی از سابقه تاریخی در صدر اسلام نیز برخوردار است و آنچه از اهمیت برخوردار بوده که خداوند تبارک و تعالی در سوره توبه ایجاد آنرا با هر وسیله ای مورد نهی قرار داده و جهت جلوگیری از وقوع چنین عملی خطاب به پیامبر (ص) پرده از نقشه منافقین برداشته می فرماید: آن مردم منافقی که مسجدی را برای زیان اسلام برپا کردند و مقصودشان کفر و عناد و تفرقه کلمه بین مسلمین و مساعدت با دشمنان دیرینه خدا و رسول بود و با

۱. این شیطان است که ایجاد عداوت و بغض در بین مسلمین را اراده می نماید.

۲. نجوی تنها و تنها از ناحیه شیطان است تا کسانی که ایمان آورده اند دلوپس شوند ولی هیچ ضرری به ایشان نمی زند مگر به اذن خدا و مومنین باید بر خدا توکل کنند.

۳. شیطان نیز جز به فقر و اعمال زشت دستور نمی دهد.

۴. همانا که شیطان گمراهی ایشان را اراده کرده است.

۵. ایشان حزب شیطانند و چیزی جز خسران نصیبشان نیست.

این همه، قسم های موکد یاد می کنند که ما جز قصد خیر نداریم خدا گواهی می دهد که محققا دروغ می گویند »
وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ (توبه، ۱۰۷)

امام خمینی (ره) در این مورد اشاره می کند: منافقان قصد نداشتند مالی را تلف کنند، یا صدمه بدنی به کسی بزنند بلکه فقط می خواستند ابوعامر را در آن مسجد مستقر کنند و عقاید مسلمانان را مشوش سازند و آنها را به زیان تفرقه و نفاق و مکروه روحی گرفتار کنند. لذا رسول اکرم (ص) برای قلع ماده فساد، دستور داد مسجد مزبور را بسوزانند و از بین ببرند (امام خمینی، ۱۴۱۰ق) همانگونه که طرح گردید علت تخریب مسجد مذکور چیزی جز اراده سازندگان آن بر تشویش اذهان عمومی نبوده است، اگر اراده بر چنین عملی ممنوع و حرام است و جلوگیری از آن وظیفه حکومت اسلامی است اقدام به آن چه در اطلاع رسانی و چه در غیر آن نیز حرام بوده، بر حکومت اسلامی فرض است از آن جلوگیری نماید .

نتیجه گیری

امر اطلاع رسانی پیشینه ای از زمان پیدایش بشر داشته است و دین مبین اسلام نیز از آغاز، اطلاع رسانی و آگاهی بخشی را محور توسعه مکارم اخلاقی و تعمیق باورها و ارزشهای انسانی در جامعه دانسته و هنجارسازی جهت اطلاع رسانی صحیح را امری اساسی می شمرد. لذا بررسی ضوابط فقهی کارکرد اطلاع رسانی رسانه بعنوان مهمترین کارکرد ابزارهای ارتباطی جهان معاصر ضروری به نظر می رسد. تحقیق در فقه رسانه در حقیقت پژوهشی میان رشته ای است که نیازمند تولید دانش و ادبیات است. به دلیل محدودیت در منابع تحقیق محتاج دقت در مصادر و منابع ناب و قواعد فقهی متناسب است. مناسب ترین معنا در مفهوم رسانه و اطلاع رسانی، وسیله ارتباط و آگاهی یافت شد و مراد از فقه رسانه، تفقه و استنباط احکام دستوری شرعی و بررسی قواعد و مقررات الهی و تعیین تکلیف مکلفان فردی و نهادی در فرایند تبادل پیام و اطلاعات از طریق ابزارهای رسانه ای در دو سطح خرد و کلان می باشد. و آنچه می بایست به عنوان ضوابط مراعات شود آن است که: اطلاع رسانی نباید مبتنی بر گمراهی، کذب، تحریف، شایعه، دروغ، توهین به مقدسات، هتک حرمت و حیثیت افراد، اشاعه فحشا، ظلم و بی انصافی، فتنه انگیزی باشد.

منابع

- قرآن کریم.
 نهج البلاغه.
- بجنوردی، سیدمحمد بن سیدحسن، (۱۴۰۱ق)، قواعد فقهیه، تهران: عروج.
- بهمن آبادی، علیرضا، (۱۳۸۱)، مبانی تاریخچه و فلسفه علم اطلاع رسانی، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ا.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۴۱۰ق)، غرر الحکم و درر الکلم، قم: دارالکتب الاسلامی، جلد ۶.
- حرعاملی، محمدبن حسن، (۱۴۱۴ق)، وسائل الشیعۀ إلى تحصيل مسائل الشرعیۀ، بیروت: آل البيت.
- خمینی، سید روح الله، (۱۳۶۸)، تحریر الوسیلۀ، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- خمینی، سید روح الله، (۱۴۱۰ق)، الرسائل، قم: اسماعیلیان، ص ۲۸.
- خمینی، سید روح الله، (۱۴۱۵ق)، مکاسب محرمة، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) ج ۲.
- خوبی، ابوالقاسم، (۱۴۱۷ق)، مصباح الفقاهة فی المعاملات، قم: انصاریان، ج ۱.
- زیبایی نژاد، محمد رضا، (۱۳۷۵)، رویکرد اخلاقی در رسانه ها، مجموعه مقالات، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، جلد اول.
- شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق)، نهج البلاغه، ترجمه صبحی صالح، قم: هجرت.
- صدوق، محمدبن علی، (۱۴۰۶ق)، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، قم: دار الشریف الرضی للنشر.
- طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۸۳)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم، ج ۲۵.
- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۵ق)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: موسسه اعلمی.
- طوسی، محمدبن حسن، (۱۴۱۴ق)، الامالی، بیروت: قسم الدراسات الاسلامیة موسسه البعثه، جلد اول.
- عمید، حسن، (۱۳۷۵)، فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیر کبیر.
- فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰ق)، التفسیر الکبیر، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الاصول و الفروع من الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیة، جلد ۲.
- گیلوری، عباس، (۱۳۷۹)، مفاهیم نوین اطلاع رسانی، تهران: چاپار.
- لافی، دن، (۱۴۰۰)، موضوعات کلیدی در نظریه رسانه ها، تهران: علمی فرهنگی.
- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۰)، بحار الانوار الجامعة لدرر الاخبار الائمه الاطهار، بیروت: الوفاء، جلد ۱۴.
- محسنیان راد، مهدی، (۱۳۸۲)، ارتباط شناسی، تهران: سروش.
- محقق حلّی، جعفر بن حسن، (۱۴۰۹ق)، شرائع الاسلام، تهران: استقلال، جلد ۱.
- محقق کرکی، علی بن حسین، (۱۴۱۴ق)، جامع المقاصد فی شرح القواعد، قم: موسسه آل البيت علیهم السلام.
- معمدنژاد، کاظم، (۱۳۵۵)، وسائل ارتباط جمعی، تهران: انتشارات دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، چاپ اول.
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۹۲)، تفسیر نمونه، قم: دارالکتب الاسلامیه، جلد ۱۴.
- نجفی، محمدحسن، (۱۳۶۲)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، جلد ۲۱.
- نهایندی، علی، (۱۳۹۸)، مجموعه گفتارهای فقه رسانه و ارتباطات، مشهد: به نشر.

References

- Amid, H. (1996), Farhang al-Amid Persian, Tehran, Amir Kabir, p. 387. (in Persian).
- Bojnourdi, S. M. I. S. (2025), Ghavaedoi Feghheyah) Rules of Fiqh (, Tehran, Arooj.
- Bahmanabadi, A. (2002), Foundations of History and Philosophy of Information Science, Tehran, National Library and Archives Organization of the Islamic Republic of Iran, p. 21(in Persian).
- Fakhre Razi, M. I. O. (1999), Tafsir al-Kabir, Beirut, Dar al-Ahya' for the Heritage of the Arabs, p. 54.
- Gelvari, A. (1959), New Concepts of Information, Tehran, Chabahr. (in Persian).
- Hurr al-Amili, M. (1993), Wasaelo al- shi'a, Beirut, Al-Al-Bayt, p. 511.
- Khomeini, S. R. (1989), Tahrir al-Wasileh, Tehran, Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (RA), p. 570.
- Khomeini, S. R. (1989), Al-Raseel, Qom, Ismailiyan, p. 28.
- Khomeini, S. R. (1994), Makasib Muharrameh, Tehran, Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (RA). Vol. 2, p. 33.
- Khuyi, A. (1996), Mesbah al-Fiqhah, Qom, Ansarian, vol. 1, p. 394.
- Kulaini, M. I. Y. (1986), Al-Osul and Furu Min Al-Kafi, Tehran, Darul Kitab Al-Islamiyah, Vol. 2, p. 354.
- Lafi, D. (2024) Key Issues in Media Theory, Tehran, Scientific and Cultural.
- Majlisi, M. (2024), Bahar al-Anvar, Beirut, Al-Wafa, Vol. 14, p. 408.
- Mohsnian-Rad, M. (2003), Communication Studies, Tehran, Soroush, p. 86(in Persian).
- Muhaqqe Hilli, J. I. H. (1988), Sharia' al-Islam, Tehran, Istiqlal, Vol. 1, p. 157.
- Muhaqqeh Karki, A. I. H. (1993), Jame' al-Maqassed fi Sharh, Qom, Al-Bayt Foundation, p. 40.
- Moatamednejad, K. (1976), Mass Communication, Tehran, Faculty of Social Communication Sciences Publications, first edition, p. 17. (in Persian).
- Makarem Shirazi, N. (1973), Tafser Nemoneh (Exemplary Commentary (, Qom, Darul Kitab al-Islamiyah, vol. 14, p. 408. (in Persian).
- Najafi, M. (1983), Jawaher al-Kalam, Beirut, Darul Hayya al-Turat al-Arabi, vol. 21, p. 362 and 353.
- Nahavandi, A. (2019), Collection of Lectures on the Jurisprudence of Media and Communications, Mashhad, published by Moqaddas, p. 34. (in Persian).
- Sharif al-Radi, M. (1993), Nahjul al-Balagha, translated by Subhi Saleh, Qom, Hijrat.
- Saduq, M. I. A. (1985), Savabol Amal and Eghabol Amal) The Reward of Deeds and the Punishment of Deeds (, Qom, Dar al-Sharif al-Radi Publishing House, p. 33.
- Tamimi Amadi, A. (1989), Ghoraro al-Hakam and Doraro al-Kalam, Qom, Dar al-Kutb al-Islami, vol. 6, p. 342.
- Tabatabai, M. (2004), Al-Mizan, Qom, Islamic Publishing House of the Qom Teachers' Association, vol. 25, p. 104.
- Tabarsi, F. I. H. (1994), Majma' al-Bayan, Beirut, A'lami Institute, p. 124.
- Tusi, M. I. H. (1989), Amali, Beirut, Department of Islamic Studies, Al-Ba'thah Institute, vol. 1, p. 158.
- Ziba'inejad, M. (1996), Ethical Approach in the Media, Collection of Articles, Media Studies and Research Center, vol. 1, p. 128. (in Persian).